

על היום ומחר

בארבעת הבנים שבהגדה

הרב אהרון אייזנטל

בפסוקים מהם נלמדו ארבעת הבנים שבהגדה מופיעים הביטויים "היום" ו"מחר", ביטויים אלה מופיעים גם במלחמת עמלק. המאמר הבא עוסק בקשר שבין ארבעת הבנים ומלחמת עמלק, ומה אנו למדים מכך להיום.

ארבעת הבנים - ארבעה טיפוסים

בהגדה של פסח מופיעה ברייתת ארבעת הבנים. ברייתא זו, שמקורה במכילתא לפרשת בא, דורשת את שלושת השאלות שבהן שואל בן את אביו, והנמצאות בתורה במקומות שונים ובסגנון שונה כמייצגות שלושה טיפוסים בנים, ואת האמירה ללא שאלה של האב לבנו, כמייצגת דיבור עם טיפוס נוסף. וזה סדרם של הבנים בתורה:

1. הרשע שואל על קורבן הפסח: "וְהָיָה כִּי-יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֶבֶדָה הַזֹּאת לָכֶם. וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי כְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּגֹפְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל" (שמות יב, כו-כז).

2. לשאינו יודע לשאול צריך לפתוח - "וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֶבְרַת זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם" (שמות יג, ח). האמירה נדרשה כמכוונת לזמן שבו אפשר להצביע על דבר מה - "בעבור זה", והתפרשה לשעה ש-"מצה ומרור מונחים לפניך".

3. הבן השלישי, השואל בעקבות מצוות פדיון בכורות - "מה זאת?" וזהה כבן התם. והתשובה לשאלתו מתייחסת גם היא לפדיון בכורות:

וְהָיָה כִּי יִבְאֶךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָךְ וְלְאַבְתֶּיךָ וְנִתְּנָה לָךְ. הָעֶבְרִית כָּל פֶּטֵר רָחֵם לַה' וְכָל פֶּטֵר שָׁגַר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ הַזֹּכְרִים לַה'. וְכָל פֶּטֵר חָמֵר תִּפְדֶּה בִּשְׂוָה וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעִרְפְּתוּ וְכָל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנְיָן תִּפְדֶּה. וְהָיָה כִּי-יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים. וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פְרַעֲוֹה לְשַׁלְּחָנוּ וַיַּהַרְגֵהוּ כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל-כֵּן אָנֹכִי זֹבַח לַה' כָּל פֶּטֵר רָחֵם הַזֹּכְרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אִפְדָּה.

שמות יג, יא-טו

4. הבן הרביעי, המופיע בספר דברים, וזהה כבן החכם. הוא שואל על כלל המצוות התורה, אולם כיוון שהתשובה פותחת ביציאת מצרים, נדרשת שאלתו גם היא על מצוות החג: "כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר. מָה הָעֲדוּת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָכֶם וְאָמַרְתָּ לְבְנֶךָ עַבְדִּים הָיִינוּ לְפְרַעֲוֹה בְּמִצְרַיִם וַיִּצְיָאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה" (דברים ו, כ-כא).

יש לשים לב לחלוקה הזוגית לפי הסדר בתורה. אם נבקש לחלק את ארבעת הבנים לזוגות, הרי שהרשע ושאינו יודע לשאול הם צמד אחד, והתם מצורף לחכם. צירופים אלו מבקשים פשר. יש להקדים ולשאול

שאלה מתבקשת: כיצד חז"ל זיהו את ארבעת הבנים בכתוב? במה הם נאחזו כשקבעו את השייכות של כל טיפוס לשאלה מסוימת? בדרך כלל עוסקים בניסיון להבדיל בין שאלת החכם והרשע ולהיאחזו במילה זו או אחרת שמופיעה בסגנון השאלות. והנה אנו מוצאים פרשנים מראשית תקופת האחרונים ששפכו אור על סוגיית הזיהוי בצורה המקורית - דרך הבן התם. להבנת דרכם עלינו לפתוח בבן הרשע. דרשן זיהה את הרשע באמצעות המילה "לכם" שבסוף השאלה, ודייק "לכם" - ולא לו". הוא אינו מתכוון להקריב קרבן פסח, ומי שאינו מקריב את קרבן ה', הרי הוא מוציא את עצמו מן הכלל, מכלל ישראל, וחייב כרת. נשאלת השאלה: אם כן, מדוע הוא בכלל שואל על הקרבן? אין ספק ששאלתו נאמרת בדרך של לעג. על פי זה שאל רבי יצחק אברבנאל, מגולי ספרד: לפי החלוקה לזוגות הרי שהתם מזוהה כדמות חיובית, כבן זוגו של החכם. אך אם הדברים נמדדים לפי אופן השאלה, היכן אנו מוצאים אצלו גישה חיובית, הלא שאלתו - "מה זאת" - יכולה להיאמר בצורה לעגנית? והוא משיב שאכן השאלה אינה מקור הזיהוי אלא התשובה הרצינית שה' ציווה להשיב לו. כלומר, לשיטת האברבנאל הזיהוי של הבנים נקבע לפי 'שפת הגוף', לפי 'הדיקציה' וכד'.

ר' אפרים מלונטשיץ בעל "הכלי יקר" תוקף בחריפות את השיטה וטוען שאלו ביטויים חיצוניים שאינם מלמדים דבר. הלא התורה מדריכה את האבות להשיב לבנים לפי הטיפוס, וכיצד ידעו מה בלב השואל, וכיצד לזהות אותו? יש צורך לפיכך בסימן זיהוי מובהק יותר, ואכן הוא מציע זיהוי מובהק. הבה נקרא את דבריו:

והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת. בעל ההגדה אמר שפסוק זה מדבר בבן תם, והקשה מהרי"א בספר 'זבח פסח' מנא לן שזה מדבר בבן תם שמא הוא אומר דרך לעג 'מה זאת' כמו בן הרשע, ותיריך שלמדנו מתשובתו אשר צוה ה' להשיב לו בחזקת יד הוציאנו ה' ממצרים, מאחר שצוה ה' להשיב לו כהוגן ודאי שאל כהוגן, אבל תיריץ זה אינו כהוגן וכל רואיו יאמרו מה זאת כי מלתא דפסיקא הוא שכל מי שאומר 'מה זאת' תם הוא, ואם לפניו ית' גלוי דעתו - לפנינו מי גלוי ובמה אדע מה בלב השואל, גם התורה אינה מגדת עתידות כזה. והקרוב אלי לומר בזה, שקשה לבעל ההגדה למה הזכיר בשני בנים לשון מחר, א' בפסוק זה, ב' בפר' ואתחנן (דברים ו, כ) 'כי ישאלך בנך מחר לאמר', ובשני בנים לא הזכיר לשון מחר ואדרבה אמר "והגדת לבנך ביום ההוא" ממש והוא הפך המחר, וקשה למה לא הזכיר בכלם לשון מחר או בכלם ביום ההוא, ועוד קשה: למה זכרה התורה שאלת 'מה זאת' אצל פדיון הבכורים, ולמה לא זכרה שאלה זו על פסח מצה ומרור כמו שזכרה בבן הרשע ובשאינו יודע לשאול. מהכרח קושיות אלו, ראה בעל ההגדה לומר שפסוק זה מדבר בתם ושכפר' ואתחנן מדבר בחכם, ומחר הנאמר בשניהם אינו מחר שלאחר זמן אלא מחר ממש, כי התם - כל זמן שאביו נותן לו פסח ומצה ומרור אינו שואל כלום כי ודאי אינו מלעיג על העבודה ומצות ה', וטעם על המצוה ג"כ אינו מבקש כי הלאי שאיכילו כל היום פטומות צלי אש ומצות מסלת נקייה על מרורים שדרכן לאכול לסבב תאות המאכל, ולמה יבקש התם טעם לכל אלו כי אינו חסר לנפשו מאומה, אבל בפדיון הבן שאין נותנים לו כלום אלא מבקשים ממנו שיתן הוא דמי פדיון אז הוא שואל מה זאת, כי אפילו תם ופתי גמור הרי הוא חכם לענין זה להחזיק ממון שלא ליתן ממון לשום אדם כלום בחנם, אמנם מן מלת מחר אנו למידין שזוהו תם וישר ואינו מלעיג על הנתינה ואינו ממאן בה, כי באותו יום שמבקשים ממנו דמי פדיון אינו אומר כלום ונותן דמיו ואינו מבקש לידע טעם הדבר לומר על מה זה, כדי שלא יחשדוהו שאינו נותן מרצון טוב ויאמרו שהוא קורא תגר על מצות ה' לאמר למה זה אתן דמי בחנם, על כן הוא שותק ביום הנתינה ונותן דמיו לקיים מצות ה', אבל מכל מקום ביום המחרת הוא שואל מה זאת כי הוא חפץ לידע טעם על מה צוה לנו ה' ליתן דמי פדיון הבכור. וסימן זה מסרה לנו התורה, שאם ישאלך מחר מה זאת - למחרת יום הנתינה, וביום הנתינה אינו שואל כלום, אז ודאי בתום לבבו ובנקיון כפיו הוא שואל מה זאת, שאילו היה מלעיג או קורא תגר על מצות ה' אז היה אומר דבריו ביום הנתינה כדי לבטל הנתינה, ומאחר ששתק ביום הנתינה ושואל ליום המחרת ודאי תם וישר הוא ושואל כהוגן על כן תשיב לו כהוגן "כי בחזקת יד הוציאנו ה' ממצרים ויהרוג ה' כל בכור" וגו', או אם הבן רואה את אביו שנותן פדיון דמי בכור בהמה ואינו שואל לו כלום ביום הנתינה שלא יחשדוהו פן רצונו למנוע את אביו מן המצוה ושואל לו ביום המחרת גם הוא תם יחשב, ולפי ששואל בקצרה מה זאת ואין בו דעת לפרט כל הענינים, מזה שפט שהוא תם ואינו חריף לדקדק בפרטי הענין, אבל אם היה שואל לשון זה ביום הנתינה יכול להיות

שאינו תם. וכן פסוק כי ישאלך בנך מחר, הנאמר בפר' ואתחנן הנדרש על שאלת בן החכם נקט גם כן שם מחר למחרת יום העבודה, כי החכם מתירא לשאול ביום עשיית המצוה פן יחשדוהו שומע לומר שהוא מלעיג על המצות בשעת עשייתם כדי להשבית העם ממלאכת עבודת השי"ת, כי בלאו הכי רבים מקשים מה בין דברי הרשע לדברי החכם ולא רבים יחכמו להביא מתוך דקדוקי הלשון לחלק ביניהם ואולי יחשדוהו כמלעיג, ולצאת מידי חשד זה הוא שואל ג"כ ביום המחרת לעשיה, אבל הרשע שכל עיקר כוונתו כדי להשבית העם ממלאכת עבודת השי"ת ע"כ הוא אומר דבריו בשעת עשיית המצוה ומלעיג עליהם לאמר במה אתם עסוקים וזקנים כמותכם יתעסקו בדברים בטלים הללו.

בעל "הכלי יקר" מפנה את תשומת ליבנו לעובדה מעניינת: קיימת חלוקה בין הצמדים שהזכרנו קודם לא בתוכן השאלות או התשובות, אלא בזמן השאלה. בתם ובחכם נאמר שהם שואלים "מחר". הרשע שואל "היום" - בזמן שעסוקים בהקרבת קורבן הפסח, ושאינו יודע לשאול אינו שואל, אבל התורה מלמדת אותנו לדבר איתו "היום" - כלומר ביום הקרבת הפסח. שואל "הכלי יקר" שתי שאלות על ההבדלים בין התם לשני קודמיו בפרשה: ראשית, מה פשר החלוקה הזאת של זמני השאלות? שנית, מדוע שאלת התם מופיעה בהקשר למצוות פדיון בכורים ולא ביחס לפסח מצה ומרור? תשובתו היא שזה סימן הויהו המובהק המבדיל בין הווגות. "מחר" אין פירושו לאחור זמן אלא "מחר" ממש - למחרת קיום המצווה. כשהשאלה נשאלת למחרת קיום המצווה הרי היא מלמדת על התעניינות, על רצון להבין את הטעם, ולכן התם משוייך למשפחת החכם. ההבדל ביניהם הוא בחריפות הבאה לידי ביטוי בנוסח השאלה, ולכן התשובה לשניהם היא ביסודה תשובה זהה. על הבן התם נאמר: "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים" (שמות יג, יד). על הבן החכם נאמר: "כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֶה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו מָה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר צָוָה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָכֶם וְאָמַרְתָּ לְבְנֶךָ עַבְדִּים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם וְיִצְיָאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה" (דברים ו, כ-כא). לעומת זאת, שאלה שנשאלת בעת עשיית המצווה מבטאת קריאת תיגר וניסיון להחליש את ההתלהבות בעת קיום המצווה.

מענה ברורה התבנית שעל פיה קבעו חז"ל איזו שאלה שייכת לטיפוס מסוים: הרשע הוא זה ששואל בעת הקרבת קורבן פסח "מה העבודה הזאת לכם" - שילוב של לעג וקינטור עם הוצאת עצמו מן הכלל. את שאינו יודע לשאול יש לתפוס בזמן הנכון, ולכן יש לשוחח עימו בשעת עשיית המצוות ולהסביר לו את טעמם של המצוות. התם הוא זה ששואל ביום שאחרי קיום מצוות פדיון בכור, מפני מה מוציאים ממון על דבר-מה שנראה בלתי מובן. החכם הוא זה ששואל על כל המצוות למחרת קיומן - מה הם פרטי המצוות.

היחס שבין "היום" ו"מחר"

דבריו של "הכלי יקר" פותחים פתח לנושא מעניין ביותר, הקשור גם ליציאת מצרים, והוא היחס שבין "היום" ו"מחר" במקרא ומשמעותו. הבה נבחן את ההופעות השונות של תופעה זו. כידוע ישנן חלוקות שונות של מכות מצרים לקבוצות. המפורסמת מכולן היא זו של ר' יהודה - דצ"ך עד"ש באח"ב. בתבנית זו יש זהויות שונות בין הקבוצות. למשל, במכה הראשונה בכל קבוצה פוגש משה את פרעה מחוץ לארמונו, בשנייה נכנס לארמון פרעה כדי להזהירו והשלישית נטולת אזהרה, אין דו שיח ביניהם. והנה מהמכה השנייה ואילך מופיעה תופעה מעניינת: המכה מוסרת למחרת המפגש בין משה ופרעה. במכת צפרדע משה נותן לפרעה את האפשרות לקבוע את זמן הסרת המכה. ואף שבדרך כלל כל אדם מבקש שתסור רעתו מיד, פרעה מבקש שהמכה תסור למחרת. הראשונים מעלים אפשרויות שונות להסביר בקשה תמוהה זו. אלא שמכאן ואילך מי שיקבע את הזמן הוא הקב"ה - תמיד המכה אינה סרה ביום המפגש ולא למחרתו. מה פשר הדבר?

"המחר" במאבק נגד מצרים ועמלק

רעיון ה"מחר" בולט מאוד במאבקים שבין עם ישראל לעמלק¹. כבר במלחמה הראשונה: "ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק. מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה ומטה האלהים בידי" (שמות יז, ח-ט). פשוטו של פסוק אינו ברור והוא תלוי בפיוסוקו. האם "מחר" מתייחס לרישא "צא הלחם בעמלק מחר" או שמא "מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה". הגמרא כוללת פסוק זה בין המקראות שאין להם הכרע (יומא נב, א-ב). בין כך ובין כך עניין ה"מחר" קשה מאוד. לשיטה שהציווי הוא להילחם מחר, קשה מדוע לא יילחמו היום, הלא מדובר במלחמת הגנה מפני אויב שתקף. ואכן יש מדרש שטוען שהייתה כאן השחייה נפשעת. גם לשיטה שהציווי למלחמה היה מידי וה"מחר" מדבר על התייצבותו של משה בתפילה על ראש הגבעה, קשה מאוד: מדוע לא יתפלל מיד באותו היום?

גם המלחמה השנייה של ישראל עם עמלק, זו שבה בני ישראל בהנהגת שאול המלך תוקפים את העמלקים, עומדת בסימן ה"מחר". מחיית אגג העמלקי לא התבצעה באותו היום שבו הייתה אמורה להיות, אלא רק למחרת (אמנם שאול המרה בכך את פי הנביא, אבל עובדה היא שאגג הוצא להורג רק למחרת). המלחמה השלישית, בימי דוד, עומדת גם היא בסימן "למחרת": ויפם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (שמואל-א ל, יז, רש"י מביא את המדרש שקובע במפורש שהדבר קשור ליסוד המדובר: "למחרתם - למודים הם עמלקים ללקות ביום מחר כמו שנאמר מחר אנכי ניצב וגו', לכך נאמר למחרתם"). בתחנה הבאה, בימי מרדכי ואסתר, פותר היסוד שבוקע ועולה מהאירועים שצוינו, כמה קשיים באופן התנהגותה של אסתר. כל המפרשים שואלים מדוע אסתר לא ביקשה על עמה מיד כשאיירע נס ואחשוורוש הושיט לה את שרביטו. שאלה זו מתעצמת לנוכח העובדה שגם במשתה הראשון לא ביקשה על עמה, אלא רק שהמלך והמן יבואו למחרת אל המשתה. ועוד שאלה אפשר להוסיף: מה פשר בקשתה של אסתר מאחשוורוש שתינתן רשות ליהודים בשושן להילחם גם למחרת י"ג, מה הוסיפה מלחמה קטנה זו? הרגו שלוש מאות עמלקים, וקבעו יום נוסף לפורים. מה פשר הדבר?

נסכם: מתברר שבמאבק שבין עם ישראל למצרים, כמו במאבק עם עמלק, שולט מוטיב ה"מחר", כיום שבו הקב"ה מכה את אויבי עמו. במצרים אין הקב"ה מסיר את מכותיו עד למחרת, וגם ההכרעות במלחמות עם עמלק מכוונות ליום המחר. יש טעם לכך.

מלחמת "היום" ב"מחר"

מטרת הבריאה הוגדרה על ידי הנביא ישעיהו: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתו יצרתיו אף עשיתיו" (ישעיה מג, ז). הוי אומר, תכלית הבריאה היא להפיץ שם ה' וכבודו בעולמנו הגשמי. שאיפה זו תובל על ידי עם ישראל שעליו אומר הנביא: "עם-זו יצרת לי תהלתי יספרו" (שם מג, כא). דרכו של עולם שיתרון האור בא דווקא מן החושך. כנגד אורו של עולם, עם ישראל, קיימות אומות שתפקידם הוא "להחשיך" כביכול את מציאות ה' בעולם. שלוש אומות נקראות "ראשית". אומת הקודש הלא היא עם ישראל - "קדש ישראל לה' ראשית תבואתה" (ירמיה ב, ג), וכנגד קדושת ראשית זו יש שתי ראשיות של טומאה, הלוא הן מצרים ועמלק. על מצרים נאמר בפרק הסוקר את גלות מצרים והמכות: "ראשית אונים באגלי חם", כידוע חם הוא אבי מצרים. ועל עמלק נאמר "ראשית גויים עמלק ואחריתו עדי אובד". יש להבין מה פירוש המונח "ראשית גויים", והלא עמלק לא היה העם הראשון בעולם? אלא כאמור הוא מייצג שורש של טומאה המתנגד לעם ישראל, שורש הקדושה. 'ראשית' טומאת מצרים פירושה הכפירה שהופיעה בפי פרעה מלך מצרים שכפר בעצם מציאות ה': "מי ה' אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל לא ידעתי את-ה'..." (שמות ה, ב). עמלק לעומתו, אינו כופר במציאות ה', הוא כופר רק בהשגחת ה'. דגלו הוא "אשר קרך"- לשון מקרה (רש"י דברים כה, יח), כביכול כל המתרחש עלי

¹ עיין על כך בספר "פחד יצחק" לפורים, להרב יצחק הוטנר, עניין ה', ובספר "הסתרים באסתר", להרב אברהם ריבלין, שהרחיב בכמה מקומות ברעיון זה ומשמעותו. כמה מהדברים לקמן לקוחים מספר זה.

אדמות אך ורק מקרה הוא. על כן המאבק עם מצרים הוא על האמונה במציאות ה', ואמונה זו מוכרעת בעשרת המכות. עמלק מופיע מיד לאחר מכן, לפני מתן תורה, שכן אמונה בכוח עליון ערטילאי אינה מפריעה לו, מה שאין כן מתן תורה שפירושו הורדת שלטון ה' למציאות, היינו, במערכת מצוות ואיסורים. המלחמה בעמלק הפכה למלחמה נצחית שכן עמלק מייצג את כל הגורמים העומדים להשכיח את שם ה' בעולם. ולכן אף שעמלק האתני לא קיים, אבל מחשבות עמלקיות קיימות ואף פורחות שוב ושוב בצורות שונות. המאבק בין עם ישראל למצרים ועמלק הוא המאבק בין עם המחר לעמים המייצגים את "היום". ה"מחר" הוא היום שבו יהיה ה' אחד ושמו אחד, כדברי אהרון "חג לה' מחר". אך "היום" הראיה הזאת עדיין לא התפשטה, שם ה' עוד מכוסה. עולם הטבע הוא "העולם", הקב"ה נמצא בו במסתרים. והמצרים, המסמלים יותר מכל את ההשתעבדות לעולם המבוסס על הטבע, שייכים לאופי זה של תרבות, תרבות "היום". שבירת תרבותם באה על ידי המכות שהסתיימו רק למחרת. כך גם עמלק וצאצאיו. מה בווער להמן להשמיד את כל היהודים "ביום אחד"? נדמה לו שבמסגרת "היום" הוא יצליח. אסתר לעומת זאת דוחה את ההכרעה ל"מחר". המתח נורא, אבל היא למדה ממה רבנו שהניצחון אפשרי רק בעולם המחר. גם בעת המלחמה היא מבקשת יום נוסף, מפני שההצלחה המלאה תתרחש רק ביום המחרת. אולי זו הסיבה לכך ששאל לא הרג את אגג בו ביום, והמתין ליום המחרת. אלא שהוא עבר על ציווי ה', והתוצאה הייתה איומה. חז"ל אומרים שבאותו לילה התעברה שפחה ממנו במחנה השבויים וממנו יצא דורות רבים לאחר מכן המן האגגי. שמואל זועק אל ה' כל אותו הלילה. אולי לא על שאל אלא על עם ישראל שדורות רבים לאחר מכן תרחף על ראשו סכנת השמדה. אמנם אגג העמלקי נופל למחרת ביד שמואל, כמו כל העמלקים שלמודים ליפול למחר. שמואל שידוע את גודל הטעות של שאל מטיח בו "וגם נצח ישראל לא ינחם". מה זה קשור לכל העניין? לפי מהלך הדברים זה ההקשר: עם ישראל הוא עם המחר, עם הנצח. ולכן אף שכתוצאה מהשהיית דבר ה' הוא עוד יעמוד בסכנת השמדה, אך בסופו של דבר "נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם".

המשותף למצרים ועמלק

הקשר שבין מצרים ועמלק מופיע במקום נוסף. אחר מלחמת עמלק התורה מגדירה את עמלק כך: "יד על פס יָהּ", לכן "מִלְחָמָה לָהּ בְּעַמְלֵק מִדֶּרֶךְ". ידו של עמלק מכסה את הופעת כיסא ה', המופיע כאן בשם י-ה. שם זה מבטא את החיבור של עולם הזה ועולם הבא, של היום ומחר. האות ה' מסמלת את העולם הזה והאות י' את העולם הבא (מנחות כט, ב). אותיות אלו מסמלות את ההווה והעתיד. ההווה הוא האות ה', וה-י' מסמל את העתיד, שהרי על ידי הוספת יו"ד אפשר לשנות את העבר לעתיד ("עבר" - "יעבור" וכד'). לכן "ראשית גויים עמלק ואחריתו עדי אובד", זאת אומרת באחרית הימים תאבד מהותו של עמלק. גם מצרים קשורה לשם זה "מִן הַמִּצְרַיִם קָרָאתִי יְהוָה עֲנֵנִי בְּמִרְקָב יְהוָה" - ההווה הוא מיצר, ויוצאים ממנו, ממצרים, על ידי קריאה בשם זה. על ידי הבנה שאנו "אנשי המחר", פנינו אל היום שיהיה ה' אחד.

"היום" ו"המחר" בארבעת הבנים ובימינו

בהגדה של פסח נרמז פעמיים כינוי זה של הקב"ה. בפתחת ההגדה מופיע תקציר של הפעולות שנעשה בלילה זה - קדש ורחץ וכו'. סך הכול חמישה עשר סימנים של הפעולות שצריך לבצע והדברים שיש לאומרם. אין זה אוסף מקרי אלא מבנה מסודר ומשוכלל שבנוי מחמישה עשר שלבים, ומטרתו לבנות סולם שמצמיח ומגביה את קומתנו האישית כבני חורין. כמו כן בפזמון "דיינו" יש חמישה עשר מעלות, כנגד חמישה עשר שירי המעלות. המספר הזה אינו מקרי ויש לו מספר משמעויות. די אם נזכיר שליל הסדר נערך בחמישה עשר בניסן, בלילה שבו השלימה הלבנה את צמיחתה מהשלב שבו היא התאינה ולא נראתה, וכל יום נחשף חלק נוסף ממנה עד שהגיעה למראה שלם. זו גם תקוותנו. בהקשר של דברינו הקודמים יש לומר שחמישה עשר הם גימטרייה של שם ה' המדובר - י-ה, והוא רומז לאופן השיחה עם הבנים. יש שני סוגי בנים: החכם והתם מבינים את העיקרון של "מחר" - השאלות שלהם לגבי "היום" ימתינו למחר, אבל יש סוג של בנים ש-מצרים' לחללה בהם. הרשע נמצא במצב כה קשה עד כדי שאילו

היה שם לא היה נגאל. הוא איש של "היום" ו"היום" פרעה הוא האל הגדול. עם טיפוס זה צריך להתמודד בדרך של "הקהה את שיניו". הבן הזה מזלזל ב"מחר", בקריאה בשם ה' א-ל עולם. ויש במשפחה הזו גם מי "שאינו יודע לשאול", זה מי שאינו מבין את "המחר". הוא לא הוציא את עצמו מן הכלל. איתו צריך לדבר על "היום" ולהוביל אותו מ"היום" "למחר". "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא עצמו יצא ממצרים" (פסחים קטז, ב). דור יוצאי מצרים נפגשו עם שני סוגי כפירות ותיקונן. האחת, כפירתו של פרעה במציאות ה', אמונה שטבעה בים סוף עם פרעה וחילו. האחרת, מיד לאחר מכן, כפירתו של עמלק בהשגחת ה'. היוצא "בכל דור ודור" ממצרים צריך ללמוד ולחזק אמונתו בה' ובהשגחתו. עליו להפיח תקווה כנגד הקמים לכלותינו בכל דור ודור, כך שגם אם נדמה שהשעה משחקת לרשע, יבוא יום והוא לא רחוק, "מחר", ואור הישועה יזרח. ועוד עלינו לדעת להבדיל בין עיקר לטפל, בין העראי לבין הנצח. "נִצַּח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקַר וְלֹא יִנָּחֵם".